

«АРХЕОЛОГІЯ» (Академія наук УРСР, Інститут археології), т. X, Київ, 1957; т. XI, Київ, 1957, 164 та 184 стор.

Інститут археології АН Української РСР періодично видає свій орган «Археологія». Досі з друку вийшло одинадцять випусків цього цінного для науки видання. На сторінках органу українських археологів друкуються праці не тільки співробітників інституту, але і археологів інших наукових закладів України і братніх республік. Широке коло археологічних досліджень, що лежить в основі названого видання, служить справі поглибленого вивчення історії далекого минулого нашої вітчизни. Журнал завоював широке коло читачів серед спеціалістів-археологів, істориків та етнографів. В останніх книгах «Археології» (т. X, Київ, 1957 р.; XI, Київ, 1957 р.) надруковані нові статті та дослідження, присвячені археологічним відкриттям на території України останніх років.

Серед статей та публікацій цих книг «Археології» перш за все хотілося б відзначити статтю проф. П. П. Єфіменка, присвячену питанням періодизації пізнього палеоліту Східної Європи («Археологія», т. X, стор. 3—10). В названій праці П. П. Єфіменко, оперуючи матеріалами археологічних досліджень XIX—XX ст. ст., присвячених палеоліту Центральної і Східної Європи, приходять до висновку, що культури оріньяк і солютре, які охоплюють першу половину пізнього палеоліту, є не послідовними ступенями розвитку палеоліту, а двома різноманітними історичними культурами, що виникли одночасово і розвивалися паралельно.

Стаття написана в гострій полемічній формі, на основі глибокої наукової критики буржуазної науки, на ґрунті незаперечних аргументів — самих археологічних матеріалів. Наукові висновки Єфіменка важливі не тільки для археологів-дослідників, але і для викладачів-істориків як шкіл, так і вищих учбових закладів. Робота проф. Єфіменка є цінним вкладом в марксистсько-ленінську науку про історію. Значимість її тим більша, що в нашій періодичній літературі спостерігається деякий острах торкатись загально-теоретичних проблем історичного процесу розвитку людського суспільства. Так, як би це не було прикро, але доводиться констатувати той факт, що досі питання періодизації первісно-общинної формації в радянській науці не розроблені відповідним чином. До того ж, розглядаючи матеріали названих книг «Археології», можна прямо сказати, що стаття П. П. Єфіменка — єдина праця, присвячена теоретичним проблемам радянської археології.

Роботи інших дослідників, опубліковані в названих виданнях, присвячені конкретним археологічним пам'яткам України. Так, В. М. Даниленко і Д. Я. Телегін надрукували свої дослідження, присвячені пам'яткам епохи неоліту, Е. Ф. Іллінська, С. С. Березанська, Г. Т. Ковпаненко, Е. В. Махно, Г. М. Шовкопляс — присвячені пам'яткам епохи бронзи.

Пам'ятки черняхівської культури стали змістом статей і досліджень. М. Ю. Брайчевського, А. Т. Брайчевської, Е. О. Симоновича, В. К. Гончарова й ін. Велика увага приділяється питанням вивчення археологічних матеріалів Північного Причорномор'я античної доби. Так, різним проблемам античного Причорномор'я присвячені праці А. І. Фурманської, О. І. Домбровського, Е. І. Соломоник, А. О. Білецького, М. М. Бондаря, П. Й. Каришковського, М. Б. Парович та ін. Проблеми історії Київської Русі стали об'єктом наукових досліджень В. Ю. Довженка, В. А. Богусевича та ін. Таким чином, можна відзначити досить широке коло питань, підданих висвітленню і вивченню на сторінках «Археології». До співробітництва до того ж залучено дослідників різних галузей історичної науки з різних наукових центрів країни.

Серед перерахованих праць особливо хотілося б зупинитися на розвідці В. М. Даниленка — «Дослідження неолітичних пам'яток на Південному Бузі» («Археологія», т. X, стор. 36—49).

Автором були проведені археологічні дослідження неолітичних стоянок в Ульяновському р-ні, Кіровоградської області, Доманівському р-ні, Миколаївської обл. і в Савранському р-ні, Одеської області, де були виявлені матеріали пізньонеолітичної доби. На основі досить ретельного вивчення цих пам'яток, автор особливо наголошує на тому, що неолітичні знахідки Саврані і Мельничної Кручі, Ульяновського району, характеризують той стан розвитку неоліту, який став нарешті генетичною основою трипільської культури. В своїй роботі автор віддає пріоритет у виявленні пам'яток цього типу Одеському археологічному музею, експедиція якого ще в 1938 р. досліджувала матеріали Мельничної Кручі. Автор справедливо дорікає, що матеріал, зібраний в 1938 р., і досі не виданий, залишається невідомим для науки, зберігається в сховищах музею. Зважаючи на цінність даного матеріалу, доводиться висловити настійне побажання негайного опрацювання і опублікування цих матеріалів.

Д. Я. Телегін присвячує свою працю «Неолітичні поселення лісостепового Лівобережжя і Полісся України» («Археологія», т. XI, стор. 70—86) розглядові особливостей неолітичної культури в Поліссі та в Лівобережній Україні в лісостеповій смузі. Аналіз кераміки районів Прип'яті, Десни, Ворскли і Сіверського Дінця приводить автора до висновку, що крім неолітичних поселень Подністров'я з лінійно-стрічковою керамікою і риболовсько-скотарської культури степу України, що займали територію середнього і нижнього Подніпров'я, існували ще два типи поселень: неолітичні поселення ямково-гребінцевої і гребінцево-накольчастої культури. Більш давня ямково-гребінцева культура, як її локалізує автор, розвинулася в районах Десни—Сіверського Дінця. Можна прийняти цей поділ неолітичної культури північної України, як гіпотетичний, що допомагає зовнішній класифікації, групуванню археологічних фактів. На основі фактів, якими оперує сам автор, однак можна зробити висновок, що і перша і друга культури могли з успіхом співіснувати. І в даному випадку можна ставити питання про етногенез племен Північної України неолітичної доби.

Велика увага в роботах українських археологів приділяється питанням дослідження черняхівської культури, яка була свєрідною попередницею культури стародавніх слов'ян. Власно кажучи, історія етногенезу слов'ян починається в епоху так званої черняхівської культури, яка в перші сторіччя нашої ери була досить поширеною і на території України. Цій темі присвячені праці М. Ю. Брайчевського «Про етнічну приналежність черняхівської культури» («Археологія», т. X, стор. 11—24) та

А. Т. Брайчевської — «Південна межа черняхівської культури на Дніпрі» («Археологія», т. XI, стор. 3—13). Перший дослідник на основі археологічного матеріалу, нагороджаного дослідниками нашої країни і вчених Чехословаччини і Польщі, а також широко використовуючи повідомлення стародавніх авторів, простежує територію розповсюдження черняхівської культури і на заході й півночі. Черняхівські поселення займали широку територію і в Подністрів'ї. Безсумнівно в цілому ряді археологічних комплексів автор спостерігає і деякі особливості матеріальних решток. Так, М. Брайчевський справедливо зауважує, що етнічний склад населення Подністриящини і Прикарпаття на рубежі нашого літочислення був дуже барвистим, але історичний розвиток йшов по лінії поступового втягування слов'янськими племенами «до орбіти всього етногенезу»... «деяких неслов'янських племен, наприклад, частину сарматських племен, які жили на території Поросся» («Археологія» т. X, стор. 21). Ця теза про асиміляцію слов'янами деяких неслов'янських племен в районі Подністрів'я і Прикарпаття безсумнівно вірна. Але тоді виникає запитання, а хіба подібного роду явищ не могло трапитися і на степовому Причорномор'ї, чи нижньому Подніпров'ї? Безсумнівно, такого роду процеси проходили і на цій території. І для цього у нас є уже зараз численні факти, як в галузі археології, так і в писемній античній традиції. Але М. Брайчевський цього не допускає. Південним кордоном черняхівської культури він вважає межу Степу і Лісостепу: «Степове Причорномор'я до території черняхівської культури вже не належить: розташовані тут пам'ятки типу Снігурівки, Любимівки, Борислава, незважаючи на те, що в них іноді зустрічається кераміка, схожа з черняхівською, за рядом інших ознак дуже виразно відрізняються від черняхівської» («Археологія» т. X, стор. 13). До цих відмінностей він відносить те, що тут зустрічаються поряд з відкритими поселеннями і городища, кам'яні будівлі, поховання з підбоями у катакомбах, чого не було в типових представників черняхівської культури. Ці пам'ятки він зв'язує зі скіфо-сарматським населенням, що перебувало під впливом Ольвії і в другій половині I тис. переходило до осілого життя. Але говорячи про цю тезу автора, не можна не вказати на те, що дослідник зовсім ігнорує географічні особливості півдня. Якщо дерев'яний будинок обмазаний глиною в Лісостепу, то це не значить, що людина тієї ж етнічної групи повинна була б будувати дерев'яний дім у степу, де ліс рідкість, але багато прекрасного будівельного матеріалу — каменю. Будівля із каменю викликає і особливі архітектурні форми порівняно з будівництвом із дерева. Досить вказати і на деякі етнографічні деталі із сучасного життя. Де в районах Полісся можна знайти літню кухню? А в районах Причорномор'я переселенці з Полісся обов'язково будують літню кухню, і будинок з каменю, але після цього вони не стали людьми другої етнічної культури. Далі, якщо люди черняхівської культури Подністрів'я, Поросся, могли втягнути в орбіту свого впливу інші неслов'янські елементи, то чому «черняхівці» снігурівсько-любимівського типу були позбавлені такої можливості?

Непослідовність в трактовці цього положення очевидна. Можна погодитися, що «пам'ятки Степового Причорномор'я типу Снігурівки і Любимівки становлять своєрідний культурний вплив, за деякими ознаками схожий з черняхівською культурою...», але що він «загалом виразно відмінний від неї і пов'язаний зовсім з іншим населенням» («Археологія», т. X, стор. 13) викликає категоричне заперечення. До того ж треба мати на увазі, що якщо «черняхівці» впливали на «нечерняхівців», то вони і самі могли зазнавати впливів з боку носіїв других культур. Наприклад, вплив Ольвії — факт, проти якого заперечувати не приходиться. Але і вплив навколишньої периферії на еллінське населення Ольвії також ві-

домий факт, засвідчений літературною традицією, зокрема Діоном Христомом.

До даної статті тематично примикає дуже цікава робота А. Т. Брайчевської, в якій зроблена спроба на основі численних археологічних матеріалів простежити південний кордон поширення черняхівської культури. В цілому ряді випадків висновки автора досить аргументовані. Проте, коли йдеться про визначення культурних залишків Нижнього Подніпров'я, то автор стоїть на занадто упереджених даних. Так, автор твердить, що «речовий матеріал, в першу чергу кераміка і поселень і городищ... відрізняється від черняхівського...» («Археологія», т. XI, стор. 9). Тут же вона оперує цифровими викладками про рештки керамічних матеріалів на Бориславському городищі, зробленими С. В. Махно: «45% керамічних залишків становив ліпний посуд, приблизно стільки ж знайдено амфорної кераміки римського часу і лише близько 10% становила типова черняхівська кераміка» («Археологія», т. XI, стор. 9).

Ці підрахунки однак не дають нам достатніх підстав судити, що етнічний склад цих городищ і поселень на 45% складається з римлян, і тільки на 10% з людей, що належали до черняхівської етнічної культури, на тій підставі, що «...знахідки привізних античних речей, а також кісток тварин на нижньодніпровських городищах і поселеннях, численніші, ніж в черняхівських пам'ятках, вказують на більшу роль в господарстві нижньодніпровського населення скотарства і торгівлі» («Археологія», т. XI, стор. 10). Однак такого роду аргументація не переконлива. Наявність великої кількості античної кераміки і кісток ні в якій мірі не означає, що мешканці черняхівської культури не могли займатися скотарством і торгівлею, коли для цього були відповідні умови. Приведені факти в дослідженнях, присвячених черняхівській культурі і проблемі її поширення на півдні України, дають нам підстави твердити, що вона сягала до берегів Чорного моря. Безсумнівно геоморфологічні і кліматичні умови не могли не вплинути на господарську діяльність і побут населення різних районів Подністров'я. А безпосередня близькість до важливих центрів, що входили в систему економічних зв'язків Середземного моря, також зумовила особливості матеріальної культури, але ще раз доводиться підкреслити, що це аж ніяк не означає, що тут йдеться уже і про іншу етнічну сукупність, зовсім відмінну від черняхівської. До того ж треба мати на увазі, що населення черняхівської культури знало і досить глибоке майнове розшарування. Тому і не дивно, що одні могли жити в кам'яних будівлях, а інші задовольнялись і напівземлянкою.

Безсумнівно, до цього питання треба підходити обережно, як зазначає А. Т. Брайчевська, тут немає чого «перебільшувати розміри слов'янської колонізації Північного Причорномор'я», але і тенденційно його звуження, коли йдеться про колонізацію, також не приносить користі. Нині можна з певністю сказати, що не прийшов час до категоричних тверджень. Цілий ряд пам'яток ще ждуть свого дослідника.

Дослідженню пам'яток м. Тіри перших сторіч нашої ери присвячена стаття А. І. Фурманської («Археологія», т. X, стор. 80—93). Тіра в період римського володарювання в районах західного Причорномор'я відігравала важливе місце в розвитку економічних зносин з містами Північного Причорномор'я і Криму і балканськими провінціями Римської імперії. Детальне вивчення різноманітного матеріального комплексу стародавньої Тіри дозволили авторам установити наявність досить поживавленої торгівлі її населення і з малоазійськими районами.

Розвиткові торговельно-економічного життя Ольвії присвячені стаття М. М. Бондаря «Торгівля Ольвії з грецькими містами в елліністичний час» («Археологія», т. XI, стор. 35—44) і дослідження одеського нумізма-

та П. Й. Каришковського «З історії монетної справи та грошового обігу в Ольвії» («Археологія», т. XI, стор. 45—69). Особливий інтерес викликає друга робота, в якій автор на основі аналізу розвитку монетної справи в Ольвії приходять до низки важливих узагальнень, що торкаються загального розвитку економічного життя в Ольвії в період V—II ст. ст. до н. е. в залежності від політичної і економічної кон'юнктури в районах Егейського і Чорноморського басейну. Правда, говорячи про цю статтю, не можна обійти мовчанням факт дуже ускладненого наукового апарату, який утруднює роботу над нею.

В рецензованих книжках «Археології» вміщені також короткі публікації і повідомлення, присвячені різноманітним питанням вітчизняної археології. Серед цих питань окремого зауваження заслуговує праця Е. І. Соломоник «Деякі пам'ятки Північного Причорномор'я із знаками» («Археологія», т. X, стор. 122—135), присвячена вивченню так званих «загадкових знаків» Північного Причорномор'я. Ці знаки давно привернули увагу дослідників. В даній праці автор вводить цілий ряд знаків в науковий обіг, приводячи свої міркування з приводу їх значення. Так, він вивчає значення поодиноких значків лапідарних пам'яток і серед них знаків, що означали ім'я царя, чи царського роду, які передавались в спадщину, знаків, що ставились на надмогильних пам'ятниках в честь представників релігійного культу чи знаті, і, нарешті, знаків власності. Названа робота проливає в значній мірі світло на питання причорноморської епіграфіки, цієї дуже цікавої сторінки далекого минулого нашої Вітчизни, якій, проте, незаслужено мало місця відводиться в нашій науковій літературі, й не можна не вказати на це і в рецензованому органі українських археологів.

Значне місце на сторінках журналу надається археологічним дослідженням доби Київської Русі на території України. Відзначаючи велику роботу, яку провадить Інститут археології АН УРСР в справі публікації археологічних матеріалів, однак доводиться відзначити, що не всі дослідження, які провадяться на Україні, знаходять достатньо повне і своєчасне висвітлення на сторінках збірників «Археології».

Можна з певністю відзначити, що орган українських археологів робить велику і корисну справу в галузі дослідження історії нашої батьківщини. Вважаємо, що настав час перетворити його на журнал радянських істориків і археологів.

І. Д. Головка

М. М. Бондар, Г. Г. Мезенцева, Л. М. Славін, НАРИСИ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ, Видавництво Київського університету, 1959, 191 стор. з ілюстраціями тираж 1000, ціна 2 крб. 40 коп.

Книга М. М. Бондаря, Г. Г. Мезенцевої та Л. М. Славіна є першою спробою в післявоєнні часи скласти стислий, але систематичний нарис музейної справи. Утворення в останній час великої кількості музеїв та музейних кімнат в районах і колгоспах, невпинне зростання сітки постійно діючих великих державних музеїв, нові завдання, що стоять перед історичними факультетами, які готують зараз музейні кадри,— усе це ро-